

Mehriban Rövşən qızı HÜSEYNOVA, i.f.d.**Aysel Vaqif qızı SADIQOVA**
Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti
E-mail: huseynova.mehriban.89@gmail.com

RESPUBLİKAMIZDA YEYİNTİ SƏNAYE SEKTÖRÜNÜN İNKİŞAFININ TƏMİN OLUNMASI

Xülasə

Bu gün respublikamızda yeyinti sənayesinin inkişaf etdirilməsi üçün xeyli işlər görülmüşdür. İstər bu sahəyə sərmayə qoymuş sahibkarlara, istərsə də dövlət səviyyəsində həyata keçirilən iri layihələrə dövlət tərəfindən xeyli güzəştlər edilmişdir. Sahənin maddi bazası yenilənmiş, yeni texnika və texnologiyaların ölkəyə gətirilərək istifadəsi üçün hər cür şərait yaradılmışdır. Bu sahədə əlverişli biznes mühitinin formalaşdırılmasına, bir çox məhsulların istehsalına dövlət strukturları və yaxud özəl sektorda fəaliyyət göstərən şirkətlər tərəfindən xeyli vəsait cəlb edilmişdir.

Açar sözlər: sahədə təşkilati - idarəetmə mexanizmi, sənaye potensialı, yeni iqtisadi siyasət, emal sənayesi.

JEL: O13

Giriş

Sənaye - təbiətdə olan mineral maddələrin və habelə kənd təsərrüfatı mallarının mexaniki, termiki və kimyəvi təsirlərlə texniki təyinatlı məhsulların istehsalı üçün fəaliyyət növüdür. Sənaye məhsuldar qüvvələrinin təkmilləşdirilməsi cəmiyyətin maddi və mədəni tələbatlarının təmin edilməsində həlledici rola malik maddi istehsal sahəsidir.

Müstəqilliyin ilk illərində bir çox sahələrdə olduğu kimi, sənaye sahəsində də böhran yaşanmışdır. Sovet iqtisadi sistemində mövcud olmuş iqtisadi əlaqələrin pozulması, sərhədlərin inkişaf etmiş ölkələrlə maneəsiz açılması rəqabətqabiliyyəti olmayan Azərbaycan sənaye sahələrinin daha da zəifləyərək sıradan çıxmasına səbəb olmuşdur. Aqrar sahədə əhatəli tədqiqat işləri aparən iqtisadçı alim professor İ.İbrahimov qeyd edir ki, “Azərbaycanda həyata keçirilən transformasiya yönümlü islahatların ilkin dövrlərində, iqtisadiyyata dövlət müdaxiləsi məhdudlaşdırılmışdır. İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi ilə bağlı həyata keçirilən tədbirlərin ardıcıl xarakter daşmaması, yeyinti sənayesi sahələrinin dövlətin bütövlükdə sosial - iqtisadi proseslərin idarə olunmasından kənar qalması məhsul istehsalının kəskin azalmasına səbəb olmuşdur. Bu mülkiyyət mənsubiyyətindən asılı olmayaraq yeyinti məhsulları istehsalçıların maliyyə fəaliyyətinin pisləşməsinə, ərzaq bazarında idxal kanallarının xüsusi çəkisinin

genişlənməsinə, yerli qida istehsalçılarının daxili bazardan sıxışdırılmasına gətirib çıxarmışdır” [1, s.129].

Azərbaycan iqtisadiyyatında yaranmış böhran vəziyyətindən çıxmaq üçün Ulu Öndər Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə həyata keçirilən islahatlar, iqtisadiyyatın liberallaşdırılması və bazar iqtisadiyyatının prinsiplərinə uyğun normativ - hüquqi bazanın yaradılması bütün sahələrdə olduğu kimi, sənayenin, o cümlədən yeyinti sənaye sahəsinin inkişafına da təkan vermişdir.

Tədqiqatın məqsədi: Araşdırmalar göstərir ki, respublikamızda dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi zamanı ilk əvvəl yeyinti sənayesi sahələrinin özəlləşdirilməsi nəticəsində müxtəlif mülkiyyət formalı təsərrüflərin yaradılması, bu sahədə korporativ idarəetmənin tətbiqi bu sahədə təşkilati - idarəetmə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsini zəruri etmişdir.

MATERİALLAR VƏ MÜZAKİRƏLƏR

Ölkə iqtisadiyyatının kompleks inkişafının təmin olunması və səmərəliliyinin yüksəldilməsi üçün onun bütün sahələrinin əlaqəli və ahəngdar olmasına nail olunmalıdır. , Hər bir sahədə mövcud olan istehsal potensiallarından səmərəli səviyyədə istifadə edilməsi ölkədə ümumi iqtisadi artımın yüksəlməsinə töhfə verə bilər. Bu sahələrdən biri və aparıcı rola malik olan sənaye bu gün ölkəmizdə prioritet sahələrdən sayılır.

Hər bir ölkənin iqtisadi inkişafının təmin olunmasında əsas şərtlərdən biri də onun ərazisində mövcud olan təbii sərvətlərin son məhsulun istehsalına kimi ölkənin öz ərazisində emal edilməsi və hazır məhsulun faydalı ixrac olunmasını müəyyən etmək məsələlərinin düzgün həll olunması və bu sahə üzrə məqsədyönlü tədbirlərin həyata keçirilməsidir.

Təbii sərvətlərin son məhsuladək respublika ərazisində emal edilməsi, dünya bazarına xammal və yarımfabrikat şəklində çıxarılması deyil, hazır məhsul olaraq ixrac edilməsi respublikanın milli gəlirinin artırılmasına, qızıl və valyuta ehtiyatlarının formalaşmasına və gələcək nəsillər üçün qorunub saxlanmasına şərait yaradır. Eyni zamanda, əhalinin iqtisadi vəziyyətini yaxşılaşdırmaqla yanaşı, sənaye istehsalının genişləndirilməsində, ölkənin maliyyə vəziyyətinə müsbət təsir etməklə, yeni yaradılan iş yerləri hesabına əmək qabiliyyətli əhalinin ictimai istehsala cəlb olunmasını təmin etmiş olar.

İ.İbrahimov bu istiqamətdə apardığı tədqiqatında qeyd edir ki, “Yeyinti sahəsinin dayanıqlı inkişafının təmin edilməsi dünya təcrübəsinə əsaslanan, büdcə vəsaiti və investisiyalar hesabına həyata keçirilən səmərəli dövlət yardım proqramlarından bilavasitə asılıdır. Digər sahələrdə, məsələn kənd təsərrüfatında olduğu kimi yeyinti məhsulları istehsalçılarına da birbaşa büdcə yardımlarının, subsidiyaların, dotasiyaların və kompensasiyaların verilməsi, müəyyən xərclərin ödənilməsi məqsədilə qısamüddətli kredit resurslarının ayrılması, texnologiyaya və avadanlıqların lizinq yolu ilə əldə olunmasına yardım göstərilməsi sahənin inkişafının təmin edilməsində həlledici rol oynaya bilər” [1, s.131].

Araşdırmalarımız göstərir ki, qeyri-neft sektorunda xüsusi əhəmiyyət kəsb edən sənaye sahələrinin, o cümlədən yeyinti sənayesinin inkişaf etdirilməsi aqrar sahənin inkişafına və kənd əhalisinin həyat səviyyəsinin yaxşılaşmasına birbaşa təsir edir. Məhz bu baxımdan, bu sahələrin inkişafına dövlət dəstəyinin yeni mexanizmlərinin işlənilməsinə və tətbiqinə böyük ehtiyac vardır.

Sənayenin sahə quruluşuna ediləcək dəyişiklik prosesində mühüm sərvətlərimiz olan neft (mineral xammal), pambıq və üzüm (kənd təsərrüfatı xammalı) sənaye istehsalının əsas xammal - enerji resursu kimi çıxış edir. Respublikamızda sənayenin perspektiv inkişafı bir çox sahələrin inkişafından bilavasitə asılıdır.

1994-cü ildə Ümummilli Liderimiz Heydər Əliyevin uzaq görün siyasəti sayəsində “Əsrin müqaviləsi”nin imzalanması nəticəsində bu gün müasir tələblərə və dünya standartlarına cavab verən neft sektorunun inkişafına nail olunmuşdur. Keçən dövr ərzində neft sənayesindən əldə olunan gəlirlər hesabına ölkə iqtisadiyyatının bütün sahələrinə sərmayə qoyulmuş, sənayedəki tənəzzül qismən aradan qaldırılmışdır.

Azərbaycan Respublikası üzrə sənaye sahəsində müasir vəziyyətin araşdırılması bu gün öz aktuallığı ilə seçilir. Artıq Azərbaycan Respublikasında sənayenin bir çox istehsal sahələrində müasir texnologiyalara əsaslanan qabaqcıl müəssisələr formalaşdırılmışdır.

Naxçıvanda, Neftçalada avtomobil, Sumqayıtda və Mingəçevirdə sənaye parklarının yaradılması, paytaxt Bakı ətrafında günəş panelləri istehsalı müəssisələrinin təşkil olunması artıq iqtisadi artıma öz töhfəsini verməkdədir.

Artıq güclü müdafiə sənayesinin təşkili istiqamətində də mühüm layihələr reallaşdırılmış, qısa müddətdə bu sahədə 45-ə yaxın yeni istehsal sahəsi yaradılmış və onlar tərəfindən hərbi və mülki təyinatlı məhsulların da istehsalı təşkil olunmuşdur. Nəticədə onların istehsal həcmi son illərdə təqribən 2 dəfə artırılmışdır.

Ölkəmizdə aparılan iqtisadi islahatların hədəflərindən biri də məhz güclü sənaye potensialının yaradılmasıdır. Əgər buna nail olunarsa, gələcəkdə neft hasilatı azalacağı təqdirdə sənaye potensialı Azərbaycanın dayanıqlı inkişafını təmin etmək gücündə olacağı şübhəsizdir.

Son illərdə regionların sosial - iqtisadi inkişaf proqramlarının həyata keçirilməsi nəticəsində bölgələrdə 500-dən çox sənaye müəssisəsi yaradılmış, sənaye məhsullarının istehsalının həcmi 2,7 dəfə artmışdır. Respublikamızda sənaye əhəmiyyətli xammalların (qara, əlvan və nadir metal filizləri) zənginliyi metallurjiya sənayesi və bu sənaye ilə əlaqəli olan digər sahələrin inkişafına zəmin yaratmışdır.

Yaxın gələcəkdə ölkənin ikinci böyük sənaye mərkəzi sayılan Gəncə şəhərində metallurjiya kompleksinin tikintisi, bundan əlavə Gəncə - Daşkəsən və Qazax - Tovuz iqtisadi rayonunda əlvan və qiymətli metallar - qızıl, gümüş və mis hasilatı ilə məşğul olan müəssisələrin fəaliyyətlərinin genişlənməsi və yenilərinin işə salınması planlaşdırılır. Sənayenin inkişafının stimullaşdırılması tədbirləri çərçivəsində, texnoparkların inkişafını

stimullaşdırmaq üçün orada çalışan hüquqi və fiziki şəxslərin gəlir, mənfəət, ƏDV, əmlak və torpaq vergilərindən 7 illik vergi güzəştləri nəzərdə tutulur.

İqtisadiyyatımızın inkişafında özünə məxsus xüsusiyyətlərə malik Şüşə sənayesinin inkişaf etdirilməsi perspektivlərinin müyyənləşdirilməsi də vacib məsələlərdən biridir. Müasir dövrdə istehsal sahələrini, istehsal proseslərini, elmi və kosmik tədqiqatları, müdafiə sənayesini, səhiyyəni, mebel və digər mədəni - məişət əşyaları istehsalını şüşəsiz təsəvvür etmək çətindir.

Məhsulun artım xüsusiyyətlərinə görə, sənaye üçün aşağıdakı qanunauyğunluğu qeyd etmək olar: buraxılan məhsul nə qədər mürəkkəb və texnoloji prosesin sonuna - hazır məhsula yaxın olarsa, o qədər də müəssisələr dərinə ixtisaslaşmaqla böyük olar və onların arasında açıq tipli səhmdar cəmiyyətlərinin xüsusi çəkisi çoxalır. Əksinə məhsul nə qədər sadə və texnoloji prosesin əvvəlinə yaxın olarsa, o qədər də kiçik müəssisələrin xüsusi çəkisi çox olar və xərcləri çoxalmaqla istehsal etdiyi məhsulun rəqabətqabiliyyəti aşağı olar.

Respublikamızda son illərdə qeyri - neft sahəsinin inkişafı istiqamətində islahatlar həyata keçirilməklə iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi, qeyri - neft iqtisadiyyatının inkişafı, əhəlinin həyat tərzinin yüksəldilməsi istiqamətində mühüm tədbirlər görülməkdədir. Ölkə regionlarında sosial - iqtisadi inkişaf üzrə Dövlət Proqramlarının reallaşdırılmasının nəticəsi olaraq ölkədə makroiqtisadi indikatorların səviyyəsində davamlı irəliləyiş əldə edilmiş, sosial - iqtisadi inkişaf üzrə planlaşdırılan tədbirlərin həyata keçirilməsi vətəndaşların həyat səviyyəsinin daha da yüksəlməsini təmin etmişdir.

Aparılmış təhlillər göstərir ki, ölkəmizdə qida sənayesi, kimya və digər sənaye sahələrində istehsal üzrə iqtisadi artım müşahidə olunmuş, dünya iqtisadiyyatının böhranla qarşılaşdığı şəraitdə belə respublikamızın sənayesində inkişafa nail olunmuşdur. Ölkəmizdə qeyri - neft sektorunda innovasiyaların və müasir texnoloji avadanlıqların tətbiqi ilə rəqabət qabiliyyətli sənaye məhsullarının istehsalı bu gün aktual məsələlərdən biridir.

Hazırda sənayenin müntəzəm dinamika ilə inkişafını təmin etmək üçün münbit şərait yaratmaqla, sənaye müəssisələrini təşkil etməklə, cəmiyyətin məşğulluğunu artırmaq yönündə yüksək texnologiyalar parklarının yaradılması çox böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Azərbaycan Respublikası üzrə son dövrlər sənaye sahələrinin fəaliyyəti üzrə ümumi iqtisadi göstəricilərdə ciddi dinamik dəyişikliklər qeydə alınmışdır. Təbii və enerji resursların istehsal sahələrinin inkisafı ölkədə elmi - texniki tərəqqini təmin etmir. Elmi - texniki tərəqqini təmin edən sahələr, əsasən emal sənayesi sahələri olduğundan elmi - texniki tərəqqinin ən son nailiyyətlərinin tətbiqi zəruridir. Son illərdə ölkəmizdə neft sənayesindən başqa digər sahələrin inkişafı istiqamətində həyata keçirilən islahatlar bu sahədə ümumilikdə inkişafın təmin edilməsinə və sənayedə özəl müəssisələrin xüsusi çəkisinin artmasına öz müsbət təsirini göstərmişdir.

Azərbaycanda sənayeləşmə siyasətinin davamlı şəkildə həyata keçirilməsi ölkə iqtisadiyyatını yüksəltməklə xarici valyuta ehtiyatlarının yığılmasına təsir edir. Mövcud resursların digər istiqamətlər kimi qeyri - neft sənayesinin inkişafına da yönəlmə imkanları artır. Ölkəmizdə sənayenin inkişaf etdirilməsi üçün zəngin xammal və resurs potensialının mövcudluğu, sənaye sahələrinin imkanlarının səfərbər edilməsi bu sahələrin keyfiyyət və kəmiyyət baxımından davamlı inkişafına əsaslı şəkildə təsir göstərir.

Azərbaycanda sənayenin inkişafına təsir edən əsas faktor neft sektorudur. Lakin sənayenin neftdən kənar sahələrinin (maşınqayırma, metallurjiya, mal müəssisələri, kimya kompleksi, mədənçixarma) müəssisələri qeyri - neft sənayesinin əhəmiyyətli dərəcədə inkişafına öz təsirini göstərir. Azərbaycanın qızıl istehsal edən dövlətə çevrilməsini də ölkənin iqtisadi həyatı üçün əlamətdar hadisə kimi dəyərləndirmək olar.

Ölkənin mədən çıxarma sənayesində qızıl, gümüş, əlvan metal, bentonit, duz və əhəng daşı istehsalı artmaqdadır. Artıq bu sahədə hazır və yarımfabrikat məhsul istehsalının təşkili üçün imkanlar genişlənir.

“Azərbaycan Respublikasında qeyri - neft sənaye sahələrinin 2014 - 2020-ci illər üçün prioritet inkişaf istiqamətlərinin müəyyən edilməsində əsas məqsəd respublikada elm tutumlu və dünya standartları səviyyəsində sənaye məhsullarının istehsal edilməsidir. Həmçinin sənayedə dövlət tənzimləməsi tədbirlərinin yüksəldilməsi, sənaye kompleksində dövlət idarəetmə sisteminin təkmilləşdirilməsi və əmək resurslarının səfərbər edilməsini həyata keçirməklə bu sektorun sürətli və yüksək inkişafına nail olmaqdır” [2, s.44-48].

Qeyri - neft sektorunun aparıcı sahələrindən

biri olan emal sənayesinin xüsusi çəkisi son illərdə xeyli artmışdır. Bu gün respublikamızda bu sahədə fəaliyyət göstərən sənaye müəssisələrinin müasir texnologiyalar əsasında yenidən qurulması, modernləşdirilməsi, yerli xammalla işləyən, yüksək keyfiyyətli məhsullar istehsal edən komplekslərin yaradılması uğurla həyata keçirilir. Emal sənayesinin əsas inkişaf prioritetləri rəqabətə davamlı əmtəələrin istehsalının genişləndirilməsi hesab edilir.

Sənaye siyasətinin regionlar üzrə müəyyənləşdirilməsinin əsas istiqamətlərinə nəzər salsaq görərik ki, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 26 fevral 2015-ci il tarixli 1077№ - li Sərəncamına əsasən Mingəçevir Sənaye Parkı yaradılmış və 2018-ci ilin fevralında fəaliyyətə başlamışdır. İlk fəaliyyətini pambıq ipliği istehsalı ilə başlayan Mingəçevir Tekstil müəssisəsində iki fabrik fəaliyyətə başlayaraq 750 nəfəri işlə təmin etmişdir. Mingəçevir sənaye parkının işə salınması ölkəmizin regionlarında sənayenin inkişafına təkan verməklə, xam pambığın istehsal proseslərini dəyər zənciri üzrə inkişafına imkan verməklə pambıq istehsalının ölkə üçün əhəmiyyətini artırmışdır. Qeyd edək ki, sənaye parkının tərkibində iplik, corab, tibbi kosmetika, ayaqqabı, tikiş, pambıq iplik fabrikləri yaradılaraq istismara verilməsi planlaşdırılmışdır.

Bundan başqa Mingəçevir sənaye parkı nəzdində yaradılacaq pambıq iplik fabrikdə öncə on min tona qədər, sonrakı illərdə isə iyirmi min tona yaxın pambıq iplik istehsalı nəzərdə tutulmuşdur. Burada hər il istehsal olunan on min tona qədər iplik məhsulları xarici dövlətlərə ixrac edilməklə, respublikamıza təxminən iyirmi beş milyon ABŞ dollarından artıq xarici valyuta gətirilməsi təmin edilir.

Sənaye parkının tərkibində pambıq iplik istehsalından əlavə, ölkəmizə böyük ehtiyac olan akril iplik və yun iplik fabrikləri də tədricən istismara verilməsi nəzərdə tutulur. Məsələn, akril iplik fabrikinin ilk dövrlər istehsal potensialı 3 min tona qədər çatacaqdır. Qeyd olunan fabrik fəaliyyətə başladıqdan sonra ölkəmizə akril iplik üzrə idxal prosesi dayandırılacaqdır ki, bu da iqtisadi baxımdan müsbət hal hesab olunur.

İlkin olaraq yun iplik fabrikinin illik istehsal potensialının üç min tona çatacağı planlaşdırılır. İlk dəfə olaraq respublikamızda yun məhsullarının emalı Aran bölgəsində təşkil olunacaqdır. Ümumi olaraq iplik yunun Mingəçevir sənaye parkının

Yun iplik fabrikinə istehsalı planlaşdırılmışdır. Akril və yun iplik fabriklərində təxminən səkkiz yüzdən çox iş yerinin yaradılması nəzərdə tutulur. Mingəçevir sənaye parkı nəzdində inşa ediləcək corab məhsulları istehsal fabrikinə ilk dövrlər ölkəmizin corab məhsullarına olan ehtiyacının əlli faizinin ödənilməsinə təmin edəcəkdir. Bu məqsədlə, əvvəlcə istehsal prosesini həyata keçirmək üçün inkişaf etmiş Avropa dövlətlərindən 500 corab hörgü dəzgahı alınacaqdır. Sonrakı illərdə isə dəzgahların sayının 1000 ədədə çatdırılması hesabına il ərzində 70000 cüt corab istehsalı planlaşdırılır.

Mingəçevir parkının tərkibində fəaliyyətə başlayacaq ayaqqabı fabrikinin lik 1,5 milyon cüt dəri və xüsusi təyinatlı işçi ayaqqabıları istehsal edəcəyi planlaşdırılır. Nəticədə xarici dövlətlərdən asılılıq tamamilə aradan qaldırılacaqdır. Ayaqqabı fabrikinə istehsal prosesində ən yeni innovativ texnologiyalar tətbiq olunmaqla, dünyanın tanınmış şirkətlərinin avadanlıqları burada quraşdırılacaqdır. Fabrikdə üç yüz ixtisaslı yeni işçinin işləməsi ilk illər planlaşdırılır ki, bu da regionlar üzrə məşğulluğun təmin olunmasında mühüm rol oynayacaqdır.

Eyni zamanda, sənaye parkının tərkibində fəaliyyət göstərən mahlıç və iplik tullantıları təkrar emal edən, pambıq, tibb sargı və s. istehsal edən iplik fabrikinin işləməsi nəzərdə tutulur.

Sənaye parkının strukturunda istehsal olunan xam parçanın boyanması məqsədilə, eyni zamanda parça boyama fabiriki istifadəyə veriləcəkdir. Fabrikdə hər il on milyon metrə qədər toxuma məhsullarının postsovet məkanı ölkələri və Avropa dövlətlərinə ixrac olunması planlaşdırılır.

Son illər ölkəmizdə Sumqayıt şəhərindən başqa, Bakı şəhərinin Balaxanı rayonunda məişət tullantıları emalı zavodunun nəzdində texnopark yaradılmışdır. Zənnimizcə, respublikamızda yeni texnoparklar birinci növbədə regionlarda sənayenin inkişaf perspektivlərini və böyük sənaye istehsal kompleksinin formalaşması imkanlarını nəzərə almaq məqsəduyğun olardı.

Sənaye sahəsinin mühüm istiqamətlərindən biri də yeyinti sənaye sahələrinin inkişaf etdirilməsidir.

Yeyinti sənayesi aqrar - sənaye kompleksinin tərkib hissəsi olmaqla, ölkə əhalisinin qida məhsullarına olan tələbatının ödənilməsində xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Yeyinti sənayesində emal

olunmuş qida, içkilər, o cümlədən bütün məmulatları, yuyucu vasitələr və heyvan yemi ilə birlikdə hazır qida məhsullarının istehsalı həyata keçirilir. Yeyinti sənayesinin inkişaf etdirilməsi onun keyfiyyətli xammalla təmin edilməsindən və istehsal olunan məhsulların istehlakçılar tərəfindən rəğbətlə qarşılanaraq istifadəsinə üstünlük verməsindən asılıdır. Yeyinti sənayesi struktur olaraq bir neçə sahələrə bölünür: ət və ət məhsulları, süd və süd məhsulları, şirniyyat məhsulları, un və dənli bitkilər və qarışıq yem, balıq və balıq məhsulları. Bu sahələri də öz növbəsində daha çox istehsal sahəsi üzrə təsnifləşdirmək olar.

Yeyinti sənaye sahələrinə daxil olan müəssisələr ölkə əhalisinin qida məhsullarına olan tələbatının yerli və xarici xammal hesabına 90%-ə qədərini ödəyir. Yeyinti sənayesinin üzərinə əhalinin sağlam qida məhsulları ilə təmin etmək kimi böyük məsuliyyət düşməklə qida rasionunu vitaminlər, yağlar, zülallar, karbohidratlar və mikroelementlərlə daim təmin etməkdir. Göründüyü kimi, əhalinin sağlamlığı və aktiv fiziki fəaliyyəti, daha doğrusu həyatının özülü tamamilə bu ən mühüm sənaye sahəsinin normal fəaliyyət göstərməsindən asılıdır. Qeyd edə bilərik ki, yeyinti sənayesinin inkişafının təmin edilməsi həm ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin təminatında, həm də dövlətin təhlükəsizliyi üçün müstəsna ictimai-siyasi əhəmiyyət kəsb edir.

Yeyinti sənayesinin istehsal potensialının genişləndirilməsi üçün aşağıda verilənlərə xüsusi diqqət yetirilməsi məqsədəuyğundur:

- Qida məhsulları istehsalı üçün kənd təsərrüfatı məhsullarının tədarükü;
- Yeyinti sənayesinə verilən kənd təsərrüfatı məhsullarının keyfiyyəti;
- İnnovativ istehsalın həyata keçirilməsi üçün infrastrukturun olması;
- Sənaye müəssisələrini bütün növ enerji resursları ilə təmin etmək;
- Məhsulların daşınması, qəbulu və saxlanması üçün müvafiq infrastrukturun olması.

Araşdırmalarımız göstərir ki, yuxarıda müəyyən edilən amillərdən ən mühümü istehsal olunan məhsulların keyfiyyət göstəriciləridir və bu amil kənd təsərrüfatından xammal kimi qəbul edilən məhsulların da keyfiyyətli olmasını şərtləndirir. Rus alimi Voblikova hələ 2002-ci ildə apardığı tədqiqatlarında qeyd edir ki, “Yeyinti sənayesi məhsullarının keyfiyyəti kənd təsərrüfatı

məhsullarının keyfiyyətindən asılıdır. Kənd təsərrüfatı istehsalının təkmilləşdirilməsi sahəsində imkanlar və problemlər çoxdur. Kənd təsərrüfatı və ayrı-ayrı kommersiya strukturları tərəfindən satılan əsas xammalın (buğda və unun, əlavə materialların) keyfiyyəti istehsalçıları qane etmir” [3, s.8-20]. Aparılan tədqiqatlar göstərir ki, bu problem Azərbaycanda da mövcuddur. Müstəqillik illərindən ölkəmizdə əkilən buğda məhsulunun böyük bir hissəsinin tərkibində kleykavinanın tələb olunan normaya uyğun gəlməməsi səbəbindən əhalinin un və un məhsullarına olan tələbatının ödənilməsi üçün böyük həcmdə buğda idxal olunur.

İqtisadçı alim E.Quliyev də öz tədqiqatında qeyd etmişdir ki, “ölkədə istehsal olunan qida məhsullarının rəqabətqabiliyyətindən çox, bu məhsulların hazırlanması, son istehlakçılara təqdim olunması, qida məhsullarının mənşəyi ilə bağlı problemlər, uyğunluq sertifikatlarının olub – olmaması, müəyyən qida standartlarına uyğun gəlib – gəlməməsi məsələləri daha çox fərqlənirlər. Cəmiyyət haqlı olaraq bu suallara cavabların axtarışındadır, şübhəsiz, hər bir kəs yüksək keyfiyyətə malik və rəqabətqabiliyyətli qida məhsullarının istehlakında maraqlıdır” [4, s.238].

Göründüyü kimi yeyinti sənayesinin fəaliyyətinin genişlənməsinə birbaşa təsir edən amil onun istehsal etdiyi məhsulun keyfiyyətidir. Eyni zamanda, dünya bazarında baş verən proseslər baxımından ölkə əhalisinin geniş çeşiddə ərzaq və qida məhsullarına olan tələbatının ödənilməsi yüksək texnologiyalı yeyinti sənaye sahələrinin inkişafını şərtləndirir.

Hazırda respublikamızda yeyinti sənaye sahələrinin aşağıdakı istehsal istiqamətlərinə uyğun olaraq müəssisələri fəaliyyət göstərir:

- Ət və ət məhsulları istehsalı;
- Balıq və balıq məhsulları istehsalı;
- Süd və süd məhsulları istehsalı;
- Un və un məmulatları, dənli bitkilər (düyü, qarabaşaq və s.) istehsalı;
- Bitki yağları istehsalı;
- Qənnadı və şirniyyat istehsalı;
- Meyvə - tərəvəz şirələri və konservləri istehsalı;
- Çay istehsalı;
- İnsan qidası üçün yararlı duz istehsalı;
- Şirnləşdirilməmiş mineral və qazlı suların istehsalı.

Yeyinti sənaye sahəsinin ət və ət məhsulları istehsal müəssisələrində iri buyuzlu və xırda buyuzlu heyvanların (mal əti, qoyun və keçi əti, donuz əti və s.) əti, müxtəlif quşların əti, onlardan alınan kolbasa və sosisləri, hissə verilmiş ətləri əsasən daxili bazara yönəldilir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına və emalına dair Strateji Yol Xəritəsi”ndə xüsusi olaraq vurğulanır ki, həm əhalinin istehlakı üçün kolbasa məmulatları, həm də kolbasa sənayesi üçün ət xammalı ölkəyə böyük həcmə idxal olunur. “Təzə ət (mal, toyuq və qoyun əti) Azərbaycanda ən çox istehsal edilən heyvandarlıq məhsulları olmaqla, dəyər ifadəsində həcminə görə ikinci yerdədir. Bununla belə, bu məhsul yerli bazarın tələbatını ödəmir və onun ixracı aşağı səviyyədədir. Ölkədən, əsasən, emal edilmiş və konservləşdirilmiş ət məhsulu ixrac edilir. Azərbaycanda fəaliyyət göstərən emal müəssisələrinin müasir texnologiyalara və yüksək əmək məhsuldarlığına malik olduğunu nəzərə alsaq, onların əhatə dairəsini genişləndirməklə və fəaliyyətini gücləndirməklə, tələb olunan ət məhsullarının istehsalını əhəmiyyətli dərəcədə artırmaq olar” [5, s.68].

Aparılan araşdırmalar göstərir ki, ölkə əhalisi öz istehlakında mental dəyər və sağlamlıq baxımından emal olunmuş ət məhsullarından daha çox təzə kəsilmiş ətə üstünlük verirlər ki, bu da öz növbəsində ət məhsulları istehsalı sahələrinin fəaliyyətinə təsir edir. Bu tendensiya süd məhsulları istehsalında da baş verir. Belə ki, şirinləşdirilmiş və şirinləşdirilməmiş mineral və qazlı suların istehsalının artması əhalinin xüsusən də gənclərin süd və süd məhsulları istehlakına təsir edir. Digər tərəfdən mətbəxlərdə bitki yağlarının istehlakının artması kərə yağından istifadə səviyyəsinə təsir etmişdir.

Aparılan tədqiqatlar göstərir ki, yeyinti sənaye sahələrinin və eləcə də digər istehsal sahələrinin inkişafı üçün nəzərdə tutulan strateji prioritetlər işlənməsə, bazar iqtisadiyyatının tələblərinə uyğun fəaliyyət mexanizmi formalaşmasa istənilən müəssisənin inkişafı və rəqabətqabiliyyətliliyi strategiyasında uğurlu nailiyyətlər olmayacaq. Ölkəmizdə fəaliyyət göstərən yeyinti sənaye sahələri əsasən daxili bazara istiqamətlənmiş və bu məhsullara olan tələbatın aşağı olması onların satış dövriyyəsinə mənfi təsir edir. Bu müəssisələrin

ixracıya bağlı istehsalının aşağı olması səbəbindən onların inkişafını və yeniliklərin tətbiqini ləngidir. Nəticədə istehsal olunan məhsulların rəqabətqabiliyyəti getdikcə aşağı düşür. Statistik məlumatlara görə 2020-ci ildə ölkədə adam başına bütün növ ət və ət məhsulları istehlakı 40,8 kq, o cümlədən mal əti və ət məhsulları 16,3 kq, qoyun və keçi əti və ət məhsulları 8,9 kq, donuz əti və ət məhsulları 1,0 kq, quş əti və ət məhsulları 14,6 kq təşkil etmişdir. 2020-ci ildə əhali sayına (10119,1 min nəfər) uyğun olaraq 412,8 min ton ət və ət məhsulları istehlak olunmuşdur. 2020-ci ildə ölkədə kəsilmiş çəkiddə ət istehsalı 346,0 min ton, o cümlədən mal əti 143,1 min ton, qoyun və keçi əti 87,0 min ton, donuz əti 0,5 min ton və quş əti isə 115,4 min ton təşkil etmişdir. Qeyd edək ki, 2020-ci ildə ölkədə 25,8 min ton kolbasa məmulatları istehsal olunmuşdur. İstehsal olunmuş kolbasa məmulatlarının tam istehlakını nəzərə alsaq, bu ümumi ət və ət məhsulları istehlakında 6,3% təşkil edir [6].

Tədqiqat zamanı, bəzi emal sənayesi məhsullarının ölkə əhalisi tərəfindən istehlakının aşağı olmasının bir neçə əsas səbəbi müəyyən edilmişdir:

- İstehsal olunan məhsulun keyfiyyətinə inamın aşağı olması;
- Məhsul üzərində istifadə olunan xammal haqqında məlumatların yetərinə olmaması;
- Bazara təklif olunan məhsulların qiymətinin yüksək olması;
- Alıcılıq qabiliyyətinin aşağı olması;
- Sanitar - gigiyenik tələblərə cavab verməyən sexlərdən bazara təklif olunan saxta məhsulların yüksək olması;
- Məhsulların daşınmasının sanitar-gigiyenik qaydalara cavab verməməsi.

Bütün bu qeyd edilənlər haqqında sosial şəbəkələrdə geniş informasiyaların mövcudluğu həmin məhsulların istehlakına birbaşa təsir edir.

Tədqiqat zamanı yeyinti sənayesi sahələrində ixtisaslaşmanın zəif olmasının məhsulların qiymətinə təsir etdiyi və onun rəqabət qabiliyyətini aşağı saldığı da müəyyən edilmişdir. “Sahədə dəqiq, səlis ixtisaslaşdırma müəssisə daxili ixtisaslaşdırmanı şərtləndirir və yüngülləşdirir, məhsulun kütləvi istehsalına müsbət təsir edir və keyfiyyətinin yüksəldilməsi şərtlərindən biridir. Müəssisə daxili ixtisaslaşdırma yeyinti sənayesinin bir çox sahələrində geniş yayılmışdır. Belə ki, məsələn konserv müəssisələri, meyvə - tərəvəz konservlərinin istehsalı üzrə öz tərkiblərində məhdud ixtisaslaşdırılmış sex və ya istehsalat sahələri

(xətlər) meyvə, tomat, qəlyanaltı konservləri, şirələrin hazırlanması və s. mailkdirlər” [7, s.123].

Qeyd edək ki, yeyinti sənaye müəssisələrinin ixtisaslaşması əmək resurslarından və peşəkar kadrlardan səmərəli istifadəyə imkan verməklə məhsulun maya dəyərini aşağı düşməsinə şərait yaradır.

Burada məhsulun qablaşdırılması zamanı istifadə olunan taraların əsasən idxal olunduğu səbəbindən məhsulun qiymətinin yüksək olmasına birbaşa təsir edir. Yeyinti sənaye müəssisələrinin taralara olan tələbinin yerli istehsal sahələrinin yaradılması və istehsalının təmin edilməsi hesabına ödənilməsi məhsulların rəqabətqabiliyyətinin yüksəlməsinə təsir edir. Eyni zamanda, xaricə valyuta axını azaltmaqla əhalinin işlə təmin edilməsində iqtisadi artıma müsbət təsir etmiş olar.

Yaxın perspektiv dövr ərzində Azərbaycan Respublikasının əsas sənaye şəhərlərində sənayenin inkişafı üzrə iqtisadi siyasətin aşağıdakı istiqamətlərdə təmin edilməsi məqsəduyğun hesab olunur:

- regionlarda Gəncə, Sumqayıt, Mingəçevir, Daşkəsən və s. kimi sənaye şəhərləri üzrə müasir regional innovasiya proqramlarının tərtibi və həyata keçirilməsi;

- sənaye müəssisələrinin fəaliyyəti üzrə beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin genişləndirilməsi istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi;

- regional sənaye sahələri üzrə strateji baxımdan idxalı əvəz edən və ixrac məhsullarının genişlənməsini təmin edəcək sənaye müəssisələrinin təşkili;

- inkişaf etmiş sənaye şəhərləri üzrə sənaye sahələrinin bütövlükdə innovativ baxımdan inkişafı (bunun üçün iri şirkətlərdə müasir texnologiyaların tətbiqi, məhsulun keyfiyyətinin yüksəldilməsi, ixrac yönümlü məhsul istehsalının artırılması, kiçik və orta sahibkarlıq fəaliyyətinin daha da inkişaf etdirilməsi məqsədə uyğundur);

- regional sənaye şəhərləri üzrə sənaye müəssisələrinin davamlı inkişafını təmin etmək üçün peşəkar kadr təminatını müasirləşdirmək zəruridir;

- sənaye şəhərləri üzrə innovativ inkişafın, modernləşməsi və təkmilləşdirilməsi mütləqdir;

- müasir texniki - texnoloji işləmələrdən və elmi potensialdan istifadə imkanlarının artırılması və s.

Qeyd olunan istiqamətlərdə görülən işlərin davam etdirilməsi bütövlükdə milli iqtisadiyyatın, o cümlədən sənayenin səmərəli, innovasiya yönümlü inkişafına kömək etməlidir.

Azərbaycanın siyasi və iqtisadi suverenliyə nail olması bütün təsərrüfat sahələrinin, xüsusilə də, sənaye məhsulları istehsalının dünya iqtisadi sistemi ilə inteqrasiya prosesinə qoşulması üçün keyfiyyətə yeni iqtisadi siyasətin həyata keçirilməsini zəruri edir.

Odur ki, Respublikanın milli və təbii sərvətlərindən elmi əsaslarla istifadə olunması problemlərinin daim diqqət mərkəzində saxlanması, rəqabət bazarına uyğun inkişafının təmin edilməsi məqsəduyğundur.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. İbrahimov, İ.H. Regionların və işğaldan azad edilmiş ərazilərin inkişaf istiqamətləri, (Monoqrafiya) – Bakı: – "Kooperasiya" nəşriyyatı – 2022 – 240 s.

2. Abbasov, İ.M., Əliyev, T.N. Qeyri-neft sənayesinin iqtisadiyyatı. Dərslük. Bakı, "Elm və Təhsil", Bakı – 2018, – 267 s.

3. Вобликова, Е.М. «Технология хранения зерна» Санкт – Петербург Издательство ЛАНЬ – 2003 – 437 с.

4. Quliyev, E.A. "Qida tətlükəsizliyinin gücləndirilməsi problemləri və strateji istiqamətləri" Monoqrafiya, "Kooperasiya" nəşriyyatı – Bakı – 2020 – 464 s.

5. Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına və emalına dair Strateji Yol Xəritəsi 06 dekabr - 2016-cı il - 177 s.

6. www.azstat.org Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi

7. Kərimov, S.Ə. Yeyinti sənayesi məhsullarının keyfiyyətinin yüksəldilməsi yolları, Elmi əhəmiyyətli monoqrafiya, "Xəzər Universiteti" nəşriyyatı – Bakı: – 2012, – 224 s.

Мехрибан Ровшан кызы ГУСЕЙНОВА, к. э. н.
Айсель Вагиф кызы САДЫКОВА
E-mail: huseynova.mehriban.89@gmail.com

ОБЕСПЕЧЕНИЕ РАЗВИТИЯ ПИЩЕВОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ В НАШЕЙ РЕСПУБЛИКЕ

Резюме

Сегодня для развития пищевой промышленности нашей республики проделано много работы. Хотя предприниматели, которые инвестировали в эту область или значительные уступки со стороны государства крупным проектам, было сделано реализуемым на государственном уровне. В этой сфере много средств привлечено государственными структурами или компаниями, работающими в частном секторе, для формирования благоприятной бизнес-среды и производства многих продуктов.

Ключевые слова: организационно-управленческий механизм, производственный потенциал, новая экономическая политика, перерабатывающая промышленность.

Mehriban Rovshan gizi HUSEYNOVA, Ph.d.
Aysel Vaqif gizi SADIQOVA
E-mail: huseynova.mehriban.89@gmail.com

ENSURING THE DEVELOPMENT OF THE FOOD INDUSTRY SECTOR IN OUR REPUBLIC

Summary

Today, for the development of the food industry in our republic has been done a lot of work. Whether to entrepreneurs who have invested in this field or considerable concessions by the state to large projects implemented at the state level has been done. The material base of the field has been updated, with new techniques and technologies brought to the country and all conditions were created for its use. Convenient in this area the formation of the business environment, the state for the production of many products structures or by companies operating in the private sector funds have been raised.

Key words: organizational-management mechanism, production potential, new economic policy, processing industry.